

Oordeelsvermogen, sociale weerbaarheid en betekenisregie

Joachim Duyndam

Wij leven vandaag in een tijdperk van meningen. Op sociale media, in talkshows op tv, en in talloze vlogs en blogs buitelen de meningen over elkaar. Iedereen lijkt overal iets van te vinden, en te moeten vinden. We staan met z'n allen bloot aan een stortvloed van besmettelijke *opinitis*, die we overigens ook met z'n allen veroorzaken. Om nog maar te zwijgen van fake nieuws, de (in)vloed van trollen en verleidelijke complottheorieën. Als je goed kijkt blijkt veel in deze wirwar van meningen aangepraat en nagepraat kuddegedrag te zijn, bepaald door de bubbel of de sociale en beroepsgroep waartoe je behoort. Dit alles roept de vraag op wat in al die meningen waar is: wat is waardevol, wat is geloofwaardig, welke mening heeft gezag? En hoe kun je daarover nog zelfstandig en bubbel-onafhankelijk tot een oordeel komen?

In deze bijdrage onderzoek ik het menselijk vermogen tot zelfstandig oordelen, alsook het verband tussen oordeelsvermogen en weerbaarheid, in het bijzonder weerbaarheid tegen *opinitis*. Hoe kunnen voorbeeldfiguren ons helpen zelfstandig te oordelen en hoe versterken zij onze weerbaarheid? Kernbegrippen in de gedachtegang van deze bijdrage zijn: interpretatie, weerbare waarden en betekenisregie.

Herkomst

De aartsvader van de westerse filosofie, Socrates, had als missie: zelf denken. Je moest van hem niet afgaan op de mening van anderen, op wat 'men' of de meerderheid vindt, maar je moet bij alles wat je ondervindt zélf op onafhankelijk onderzoek uitgaan. Daartoe onderwees hij de filosofie. 'Een leven zonder onderzoek is geen leven voor een mens', is een bekende uitspraak van Socrates

(*Apologie* 38a). In onze meningencultuur betekent zelf denken: niet je oren laten hangen naar de meningen die rondgaan, maar zélf zelfstandig oordelen.

De belangrijkste leerling van Socrates, Plato, maakte een onderscheid tussen meningen (*doxa*: onbetrouwbare kennis) en waarheid (*episteme*: ware kennis), waarbij voor Plato het denken de enige gezagsinstantie is. Maar vandaag vertrouwen we meestal op ander gezag. Vandaag zien we twee extreme posities die geacht worden onze meningen gezag te geven: men beroept zich op 'de feiten', die onbetwifelbaar vast zouden staan, of men beroept zich op het eigen gevoel, gearticuleerd door het modieuze 'ik merk' ('ik merk dat ik dit vind', en dus heb ik gelijk). Het zijn de extremen van feiten-objectivisme en sentimenteel-subjectivisme. Met beide maakt Plato korte metten. Om zelfstandig te kunnen oordelen, en ruimer: om zelf te denken, moet men zich eerst bevrijden uit de grot van drogbeelden, meningen en sentimenten waarin we volgens Plato doorgaans 'als gevangenen' leven. Zelfstandig oordelen betekent dus in de eerste plaats onafhankelijk oordelen, niet onderhevig aan en afhankelijk van de meningen, drogbeelden en sentimenten in de grot. Daarvan (negatief) bevrijd, is men vervolgens (positief) vrij om zélf te oordelen over de waarheid, waardevolheid en geloofwaardigheid van wat je tegenkomt, wat je ziet en hoort: ervaringen, opvattingen, standpunten, interpretaties.

Zelf oordelen dus, maar gelukkig is 'zelf' niet hetzelfde als alleen, individueel of in-je-eentje. Ook een onafhankelijke rechter oordeelt mede op basis van een rijke jurisprudentie. Zelfstandig oordelen staat in een traditie van inspirerende, waardevolle en geloofwaardige denkers en ideeën, die voor het zelf voorbeeldig zijn, en die uitnodigen tot nieuwe interpretaties en oordelen. Zelfstandig oordelen doe je dus altijd samen en met behulp van anderen. Dat kunnen nabije anderen zijn, maar ook inspirerende historische of fictionele figuren en andere 'verre bondgenoten'. Rede, verstand, ontwikkeld gevoel, waardenbesef, goede smaak en Bildung zijn de ingrediënten van zelf oordelen. En deze ingrediënten dank je voor een groot deel aan betekenisvolle anderen.

Ook Plato wist dat er buiten de grot geen leven is voor de enkeling. Degene die daaruit is bevrijd, moet daarheen weer terugkeren – maar, dankzij het licht dat hij heeft gezien, verrijkt met ware kennis en een zelfstandig oordeel. Hoe houdt zo iemand zich echter staande in de grot, hoe houdt hij of zij het vermogen tot zelfstandig oordelen overeind? Hier wordt duidelijk dat het vermogen tot zelfstandig oordelen geen vanzelfsprekendheid is, maar verworven

en verdedigd moet worden – verdedigd tegen de waan van de dag, tegen gangbare opinies en politieke correctheid, tegen de geslotenheid van de bubbel en het ‘gezag’ van de kudde en haar woordvoerders. Het vermogen tot zelfstandig oordelen veronderstelt, met andere woorden, als mogelijkheden-voorwaarde een zekere weerbaarheid. Of, zoals het vandaag ook wel heet, veerkracht. Maar omgekeerd verwacht Plato, evenals Socrates, dat filosofie – zelf denken en oordelen – mensen weerbaar maakt. Weerbaar tegen verleidelijke en misleidende meningen, tegen drogredenen en nihilisme. Hoe hangen weerbaarheid en oordeelsvermogen samen, en om wat voor weerbaarheid gaat het?

Sociale weerbaarheid

Om aan te geven wat er met het koppel oordeelsvermogen en weerbaarheid op het spel staat, verwijs ik kort naar de humanistische traditie – opgevat als de intellectuele en artistieke beweging die de cultuur waarin zij optreedt, constructief-kritisch (en zelfkritisch) volgt en hervormt omwille van humaniteit. Oordeelsvermogen en weerbaarheid zijn cruciaal in het humanisme, en het gaat bij deze twee om niets minder dan humaniteit. Ook al staat de inhoud van humaniteit niet onveranderlijk vast en heeft het humanisme geen alleenrecht op humaniteit, haar betekenis als ultieme toetssteen is van onschatbaar belang voor alles dat van waarde is. Ik kom hier zo dadelijk op terug. In de naoorlogse Nederlandse humanistische traditie kennen we ‘geestelijke weerbaarheid’ als de inzet van de ‘grote strijd’ van *founding father* Jaap van Praag (1911-1981): de grote strijd tegen wat hij noemde ‘nihilisme’. Geestelijke weerbaarheid hangt als humanistisch strijdpunt sterk samen met oordeelsvermogen. De beginselverklaring van het Nederlandse Humanistisch Verbond, opgesteld in 1973 en nog altijd onderschreven, opent in hedendaagse bewoordingen aldus:

Het humanisme is de levensovertuiging die probeert leven en wereld te begrijpen uitsluitend met menselijke vermogens. Het acht wezenlijk voor de mens hun vermogen tot onderscheidend oordelen, waarvoor niets of niemand buiten hen verantwoordelijk kan worden gesteld.

Deze twee openingszinnen van de beginselverklaring formuleren het uitgangspunt ervan, en kunnen worden samengevat als ‘het vermogen tot zelfstandig oordelen’ of ‘het vermogen zelf te oordelen’. Dit vermogen vormt het hart van deze humanistische beginselverklaring. Het vermogen zelf te oordelen veronderstelt, zoals gezegd, weerbaarheid als mogelijksvoorwaarde, maar omgekeerd versterkt zelfstandig oordelen weerbaarheid – de weerbaarheid van zichzelf en van anderen. Oordeelsvermogen en weerbaarheid vormen een onlosmakelijk koppel.

De notie ‘weerbaarheid’ in dit koppel wil ik nader omschrijven als ‘sociale weerbaarheid’. Sociale weerbaarheid heeft een dubbele betekenis: het betekent weerbaar zijn tegen sociale druk (zoals in de grot van Plato), maar het betekent ook dat weerbaarheid wezenlijk sociaal is. Weerbaarheid is niet in de eerste plaats een individuele competentie maar iets dat in bepaalde sociale verbanden ontstaat en werkt. Michael Ungar (2012) en anderen noemen zo’n sociaal verband van weerbaarheid ook wel ‘sociale ecologie’. Sociaal-ecologisch is een netwerk van mensen waarvan men deel uitmaakt, waarop men is aangewezen, waarvoor men verantwoordelijkheid draagt, en dat het ‘lichaam’ vormt waarmee men druk en tegenslag pareert. Een sociaal-ecologisch netwerk kan bestaan uit relaties met nabijen (familie, vrienden, klas- of studiegenoten, sportteamgenoten, collega’s in de organisatie), maar ook uit relaties met inspirerende historische en fictionele figuren. Een sociale ecologie is, zoals we zo dadelijk zullen zien, een open betekenisgemeenschap. Dit onderscheidt een sociale ecologie van een bubbel. Ook humanistische tradities kunnen als open betekenisgemeenschap worden begrepen.

Samenvattend: het vermogen tot zelfstandig oordelen, urgent in de huidige meningen-pandemie in onze cultuur, veronderstelt een sociale weerbaarheid, die zo heet omdat zij enerzijds het vermogen tot zelfstandig oordelen verdedigt tegen de sociale meningendruk die ons oordeelsvermogen overspoelt en besmet – een weerbaarheid tegen het sociale dus – en omdat zij anderzijds juist als sociale ecologie een weerbaar sociaal lichaam kan zijn, een open betekenisgemeenschap, die het vermogen tot zelfstandig oordelen mogelijk maakt. Het vermogen tot zelfstandig oordelen veronderstelt dus een sociale weerbaarheid tegen het sociale. Deze paradoxale conclusie kan worden begrepen door een verdere verheldering van de begrippen ‘oordelen’, ‘betekenis’ en ‘waarden’.

Oordeel en interpretatie

Sinds filosofen als Heidegger, Gadamer en Ricoeur in de twintigste eeuw, teruggrijpend op Aristoteles, de ‘hermeneutische wending’ in gang hebben gezet – het inzicht dat alle kennis, ook feitenkennis, op interpretatie berust – weten we dat oordelen altijd interpretaties zijn. Dat geldt zowel voor feitelijke oordelen (van simpel: ‘deze boom is een eik’, tot complexer: ‘die voetballer staat buitenspel’) als voor normatieve oordelen, die iets als goed of slecht, mooi of lelijk, fijn of onprettig interpreteren. Het oordeel verbindt iets concreets of actueels – een ding, een handeling, een situatie, een politieke maatregel, een kunstwerk – met iets dat meestal algemener is: een begrip, een wetmatigheid, een norm, een deugd, een waarde, een traditie, of wat dan ook. Deze verbinding door het oordeel construeert betekenis. Dit ding als een boek zien, mijn droge gevoel als dorst voelen, een leugen als argument gebruiken, deze casus als diefstal veroordelen, iemand een misstap vergeven, die politieke partij als gevaar zien – in iedere interpretatie, in elk oordeel, wordt iets betekenisvragends in het licht van iets betekenisgevends gezet.

Het voorbeeld bij uitstek van een betekenisstichtend oordeel is het oordeel van een rechter. Een rechter verbindt een concrete casus – bijvoorbeeld een dakloze die woonruimte heeft gestolen – met de (algemenere) wet die diefstal (in het algemeen) verbiedt. Rechters baseren hun oordeel niet alleen op kennis van de wetten, maar ook op jurisprudentie: oordelen die andere rechters hebben gegeven in vergelijkbare casussen. Jurisprudentie heet niet toevallig zo. Prudentia – van pro-videntia: vooruitziendheid of voorzichtigheid – is het Latijnse woord voor wat in het klassieke Grieks *phronesis* heet. In de deugdenethiek van Aristoteles is *phronesis* de praktische verstandsdeugd die beoordeelt waar precies in *concrete* situaties het juiste evenwicht of ‘midden’ van de *algemene* ethische deugden ligt: het juiste midden tussen lafheid en roekeloosheid (de deugd moed), tussen vrekkingheid en spilzucht (de deugd vrijgevigheid), tussen ongeduld en lijdzaamheid (de deugd geduld). In sommige situaties is het moedig om iets te accepteren, terwijl het in andere situaties juist moedig is om dat te weigeren. Dankzij *phronesis* kun je zo’n keuze beoordelen.³²⁹

³²⁹ Behalve de praktische wijsheid van *phronesis* heb je volgens Aristoteles ook nog zulke zaken als beraad (over voor- en nadelen, over middelen en doelen, etc.) en het vermogen bewust te kiezen nodig om daadwerkelijk verstandig te kunnen handelen.

Het inzicht van Aristoteles dat oordelen betekenisstichtend is, is in de twintigste-eeuwse hermeneutiek hernomen. De verbinding die het oordeel legt tussen het concrete betekenisvragende en het algemenere betekenisgevende, heet in de hermeneutiek van Gadamer ‘toepassing’ (*applicatio*). Als een interpretatie iets betekenisvragends in het licht van iets betekenisgevends zet, worden het betekenisgevende en het betekenisvragende ‘naar elkaar toe gepast’. Toepassen is een wederzijdse relatie tussen iets betekenisvragends en iets betekenisgevends. In en door deze relatie, die van twee kanten komt, wordt betekenis geconstrueerd. Samenvattend: oordelen is interpreteren, is betekenis construeren, is toepassen. En *zelfstandig* oordelen gaat over *eigen* betekenisgeving en -vinding, over het hebben van regie in het interpreteren, over betekenisregie.

Zelfstandig oordelen door het volgen van voorbeelden

Daarom nu terug naar onze probleemstelling: hoe kún je, te midden van en blootgesteld aan de meningen-pandemie, daartegen weerbaar, zelfstandig oordelen? Hoe verkrijg en behoud je betekenisregie? Het voorlopige antwoord hierboven was: zelfstandig oordelen is mogelijk dankzij de sociale weerbaarheid van een open betekenisgemeenschap. Wat wordt hiermee bedoeld? Voor een antwoord op deze vraag grijpen we weer terug op Aristoteles. Hoe kunnen we de praktische wijsheid van *phronesis* verwerven? Door het te leren van voorbeeldig ‘*phronetische*’ figuren, zegt Aristoteles, van mensen die de praktische wijsheid van het oordeel op voorbeeldige wijze waarmaken. Paradoxaal genoeg kan het volgen van voorbeeldfiguren ons dus helpen zelfstandig te oordelen. Deze zijn, letterlijk, betekenisvol in die zin dat zij in hun optreden iets belangrijks en van waarde demonstreren en belichamen.

Zo toonde Nelson Mandela in zijn optreden waarden als moed en vergevingsgezindheid, en hij deed dat autonoom en authentiek – dat wil zeggen: zelfstandig oordelend over de situatie waarin hij leefde en handelde. Hermeneutisch gesproken paste hij moed en vergevingsgezindheid toe in zijn handelen. Zijn voorbeeld volgen betekent *niet* dat je hem imiteert, maar dat je *zélf* zelfstandig kunt (en moet) oordelen over wat in jouw context gebeurt en te doen staat, door de door Mandela voorgeleefde waarden zelf te *vertalen* naar jouw situatie. Door *onze* toepassing van deze waarden, die we

kennen door de toepassing van Mandela, interpreteren wij het optreden van deze voorbeeldfiguur in *zijn* historische, culturele en maatschappelijke context zódanig dat dit betekenis krijgt in *ons* leven, in *onze* historische, culturele en maatschappelijke context, die heel verschillend kan zijn van die van Mandela. Niet zijn toepassing imiteren, maar zelf een eigen toepassing creëren.

Door hun toepassing van waarden in concrete situaties doen voorbeeldfiguren aan ons hun oordelen voor; leven zij vóór hoe zij iets betekenisvragends (een concrete handelingskwesitie in een bepaalde context) verbinden met iets betekenisgevends (een waarde die in het geding is). Door deze verbinding, deze toepassing, dit oordeel waar te maken, voor te leven en te belichamen kunnen zij ons inspireren bij het beoordelen van onze handelingskwesities in onze context; ons inspireren in onze toepassing van waarden als moed, vergevingsgezindheid, sociale rechtvaardigheid, autonomie. Soms zijn deze voorbeeldfiguren bekende of beroemde mensen, zoals Nelson Mandela, Rosa Parks en Bernard Haitink, maar vaak zijn het ook minder bekende mensen zoals mijn grootmoeder, over wie zo dadelijk meer. Rosa Parks is de zwarte vrouw die in 1955 in de VS weigerde haar zitplaats in de bus af te staan aan een blanke man, waarna zij werd gearresteerd wegens verstoring van de openbare orde. Later stelde het Hoogerechtshof haar in het gelijk, en verklaarde het de scheiding tussen zwarten en blanken ongrondwettig.

De zojuist gegeven voorbeelden laten zien dat het vaak tegen een grote druk vanuit hun omgeving in is dat deze voorbeeldfiguren hun oordeel – dat wil zeggen: hun interpretatie, hun waardentoeepassing, hun betekenisgeving – waarmaken, belichamen, overeind houden. De tegendruk waaronder hun oordelen plaatsvindt, versterkt het inspirerende effect van hun oordelen op anderen, door de moed waarmee zij de waarde waarmaken. Juist daardoor dragen zij iets van hun vergevingsgezindheid, sociale rechtvaardigheid, autonomie en ook van hun moed op ons over.

Weerbare waarden

Nu kunnen we begrijpen hoe zelfstandig oordelen en sociale weerbaarheid met elkaar samenhangen – een koppel vormen, zoals ik eerder zei. Dat zelfstandig oordelen vaak onder tegendruk plaatsvindt is niet zomaar een

toevallige of ongelukkige omstandigheid. Zelfstandig oordelen heeft wezenlijk te maken met druk en met weerbaarheid tegen druk. Druk die eigen is aan waarden. Voorbeeldfiguren leven niet alleen hun oordelen, hun interpretaties voor, waardoor zij ons uitnodigen tot ónze oordelen en onze interpretaties, maar zij kunnen ons door de waarden die zij belichamen, ook weerbaar maken.

Hoe kunnen door voorbeeldfiguren toegepaste, belichaamde waarden ons weerbaar maken? Dat hangt af van hoe we waarden opvatten, en hoe we ermee omgaan. Vaak wordt over waarden gesproken, en wordt ermee geschermd, gepronkt en gepreekt, als waren het glanzende ballen in de kerstboom. In mijn visie hebben waarden echter een relationeel karakter. Het zijn relaties, relaties van weerbaarheid. Vrijheid, bijvoorbeeld, is in deze visie weerbaarheid tegen slaafsheid en knechting. Niet in absolute zin, in de zin van óf vrijheid óf slaafsheid, maar gradueel: op een schaal van meer of minder. Vrijheid moet altijd verkregen worden op, veroverd worden op, en verdedigd worden tegen onvrijheid en slaafsheid. Die strijd is nooit gestreden. De waarde *vrijheid* is een permanent weerbare verhouding tot haar ‘tegendeel’ onvrijheid of slaafsheid. Weerbaar impliceert dus ook: strijdbaar.

Andere voorbeelden van waarden als weerbare verhoudingen tot hun ‘tegendeel’, hun *challenge* of inbreuk, zijn: *verantwoordelijkheid* als weerbaarheid tegen (de neiging tot) het afschuiven van schuld, en tegen onverschilligheid; *rechtvaardigheid* als weerbaarheid tegen uitbuiting en vernedering (door het instellen en onderhouden van arrangementen en instituties die iedereen daartegen beschermen); *solidariteit* als weerbaarheid tegen sociale kloven (qua rijkdom, gezondheid, leeftijd, etc.); *diversiteit* als weerbaarheid tegen de dominantie van een monocultuur; *levenskunst* als weerbaarheid tegen conformisme, consumentisme, toerisme; *duurzaamheid* als weerbaarheid tegen het bederven van water, bodem, atmosfeer, klimaat.

In de wetenschappelijke literatuur, die vandaag grotendeels Engelstalig is, heet weerbaarheid *resilience*, wat letterlijk veerkracht betekent (van het Latijnse re-silire: terugveren). De veerkrachtmetafoor past goed bij deze relationeel opgevatte weerbaarheid. Een veer geeft pas zijn kracht als je erop drukt. De ‘tegendelen’ onvrijheid en slaafsheid drukken permanent op vrijheid. Zo ook drukken uitbuiting en vernedering permanent op rechtvaardigheid, en drukken schuld-afschuiven en onverschilligheid

permanent op verantwoordelijkheid. Dit geldt in deze relationele visie voor alle hier genoemde waarden. Als het lukt realiseert veerkrachtige weerbaarheid steeds een balans tussen ‘het goede’ van de onderhavige waarde en zijn onuitroeibare en altijd oprukkende tegendeel, of de inbreuk daarop die dit goede steeds opnieuw en onophoudelijk uitdaagt, bedreigt of ondermijnt.

Een waarde toepassen in een concrete situatie betekent dus het vinden van de veerkrachtige balans in die concrete situatie tussen ‘het goede’, waaraan de waarde zijn naam dankt, en het onophoudelijk tegen-drukkende tegendeel. Voorbeelden ondersteunen deze veerkracht, zij helpen ons de balans in de waarde de goede kant op te trekken. Voorbeeldfiguren laten ons zien hoe zij dit doen, in hun context, in hun situatie waarin zij met de druk van inbreuken worden geconfronteerd. Hun inspiratie betekent dat zij ons uitnodigen, dóór hun optreden, om in onze context (die heel verschillend kan zijn van de hunne – denk aan Nelson Mandela en Rosa Parks), in onze situatie van druk een creatief antwoord op de inbreuk te vinden, onze eigen concretisering of toepassing van de waarde in kwestie te realiseren. En dat betekent: steeds opnieuw die balans in de waarde te vinden ten opzichte van haar drukkende tegendeel.

Moed

Als het gaat om toepassen in de zin van het vinden en realiseren van een balans, lijken waarden in deze visie dus op de ethische deugden in de opvatting van Aristoteles – waarmee we weer terug zijn bij *phronesis* als de praktische wijsheid om deze balans te vinden en de ‘*phronetische*’ voorbeeldfiguren die deze wijsheid belichamen en voorleven. Het voert te ver om in deze bijdrage uitgebreid op de verhouding tussen deugden en waarden in te gaan. Grofweg kan men zeggen dat deugden ‘door opvoeding, scholing en gewoontevorming verworven’, ‘tot dispositie of karaktereigenschap geworden’ waarden zijn. Zeker is dat voor het veerkrachtig realiseren van de balans in de waarden als vrijheid, verantwoordelijkheid, rechtvaardigheid, enzovoort, onder druk van hun tegendelen, de deugd moed nodig is. Moed is zoiets als een oerdeugd. Het Griekse woord voor deugd, *arete*, betekent oorspronkelijk zelfs alleen moed – bij Homerus, waar *arete* naar

de oorlogsgod Ares verwijst. Weerbaarheid impliceert zoals gezegd ook strijdbaarheid.

De moed die voorbeeldfiguren bij hun voorbeeldig oordelen tonen, moet dus, volgens het aristotelische schema, enerzijds verre blijven van het exces roekeloosheid en anderzijds afstand nemen van de angstige lafheid van bijvoorbeeld een zwijgcultuur. Hoewel je de meningenpandemie waarmee deze bijdrage opende misschien niet direct met zwijgen of zwijgcultuur zou associëren, is dat verband er wel degelijk. Het napraten van aangeprete meningen in de bubbel is eigenlijk, hoe luidkeels ook, zwijgen. Noem het de blatende kuddewording van de zwijgende meerderheid. Dan zwijgt het zelfstandig oordelen.

Zelf leerde ik het moedig zelfstandig oordelen kennen via mijn grootmoeder. Hoewel zij allang is overleden, blijft zij voor mij een belangrijke voorbeeldfiguur. Zij woonde met haar gezin, onder wie mijn moeder als kind, in een groot landhuis in de buurt van Heerde, Gelderland. In het laatste oorlogsjaar 1944-45, mijn moeder was toen een vroege tiener, wilde de Duitse bezetter het huis confisqueren om er Duitse militairen in onder te brengen. Dit zou een ramp hebben betekend voor de inmiddels vele bewoners, onder wie ook familieleden van elders, vluchtelingen uit Arnhem, hongerlijders uit Amsterdam, en niet in de laatste plaats ‘illegale’ onderduikers. Mijn grootmoeder is toen met Duitse officieren gaan praten over dit voornemen, en op een of andere manier is het haar gelukt hen te overtuigen, en hen van het plan te doen afzien. Ik heb, geboren in 1954, over dit moedige optreden van mijn oma uiteraard pas veel later gehoord, maar omdat ik al jong bekend was met haar grote overtuigingskracht, heeft dit sterke staaltje van haar mij nooit echt verbaasd. Het is precies deze rustige overtuigingskracht, haar onverstoorbaarheid, haar standvastig pal staan, ook op hogere leeftijd, die mij tot op de dag van vandaag inspireren. Die mij helpen de balans in waarden te vinden en te houden; die mij helpen mijn bestaan weerbaar te maken, en te houden. Voor mij was zij de wijze grootmoeder, maar vóór mij was zij dat allang voor anderen.

In het huis dat dreigde geconfisqueerd te worden was mijn grootmoeder de *mater familias*. Mede door haar optreden kan de gemeenschap van de deels toevallige bewoners van haar huis als een sociale ecologie worden beschouwd – in de zin waarin ik sociale ecologie in het begin van deze bijdrage omschreef: als een netwerk van mensen waarvan men deel uitmaakt, waarop men is aangewezen, waarvoor men verantwoordelijkheid draagt, en

dat het ‘lichaam’ vormt waarmee men druk en tegenslag pareert. De sociale ecologie van op elkaar aangewezen huisgenoten werd, tegen de druk van de *challenge* waartegenover zij kwamen te staan, de drager, uitvoerder of actor van weerbaarheid. In die zin was het optreden van mijn grootmoeder tegen de Duitse officieren niet zozeer een solistische actie van haar, maar werd zij gedragen door de bewoners, namens wie zij optrad.

Open betekenisgemeenschap

Zelfstandig oordelen is betekenis construeren door iets betekenisvragends met iets betekenisgevends te verbinden, naar elkaar toe te passen. Dit is mogelijk door in concrete situaties een weerbare waardenbalans te realiseren tegen wat de onderhavige waarden onder druk zet. Zelfstandig oordelen doe je zelf, maar meestal niet alleen. Het koppel oordeelsvermogen en weerbaarheid is mogelijk en wordt versterkt door een creatief (‘vertalend’) interpreterende verhouding tot voorbeeldig moedig oordelen. Zo kan een, wat ik noem, open betekenisgemeenschap ontstaan, die als dat nodig is als sociale ecologie kan optreden. Deze kan bestaan uit kleine sociale verbanden van mensen die op elkaar zijn aangewezen, zoals de genoemde huisgenoten en onderduikers, maar betekenisgemeenschappen van interpreterend oordelen en betekenis construeren zijn in groter historisch verband soms ook aanwijsbaar als tradities. In het begin van deze bijdrage noemde ik het humanisme een constructief-kritische traditie waarin ideeën, opvattingen, betekenissen, waarden woorden doorgeven (traditie betekent letterlijk doorgeven), meestal via voorbeeldige of maatgevende manifestaties daarvan, als dat nodig is omwille van humaniteit. En ik zei erbij dat de inhoud van dat enigszins ongrijpbare begrip humaniteit niet vaststaat, maar steeds opnieuw moet worden onderzocht.

In deze bijdrage heb ik humaniteit geïnterpreteerd als toetssteen voor weerbare relationele waarden als vrijheid, verantwoordelijkheid, rechtvaardigheid, solidariteit, diversiteit, levenskunst en duurzaamheid. Dat klinkt misschien allemaal nogal zwaar. In praktische zin betekent humaniteit echter, minder hoogdravend, het steeds blijven zoeken naar menselijkheid, in het besef dat deze menselijkheid principieel kwetsbaar is. Humanisme houdt in het kritisch zoeken naar en oordelen over de menselijkheid in wetten en instituties, in politiek en beleid, in organisaties en in internationale betrekkingen (inclusief noord-zuid betrekkingen), in technologie en wetenschap

(bijvoorbeeld hersenonderzoek), in actuele ontwikkelingen in ICT, robotisering en de vee-industrie. Dit laatste voorbeeld illustreert dat oordelen vanuit humaniteit verder strekt dan de mens op zichzelf; ook onze omgang met andere dieren en de natuur moet humaan zijn.

Naast de ‘grotere’ humanistische tradities van Renaissance en Verlichting zijn ook ‘kleinere’ maar zeker niet minder belangrijke humanistische tradities als betekenisgemeenschap aanwijsbaar. Zo onderscheidt Rudy Schreijnders (2017) in en tussen de literatuur en de filosofie in het westen een humanistische essaytraditie, lopend van Michel de Montaigne (1533–1592), die het genre heeft ‘uitgevonden’, via Multatuli (1820–1887) naar Rudy Kousbroek (1929–2010). Het essay kan, zij het niet exclusief, een humanistisch genre worden genoemd, voor zover essayisten in een persoonlijke stijl, op elkaar voortbouwend, kritisch-onderzoekend, grensverleggend, waarheid-zoekend, met zelfspot en humor oordelen over hun tijd en wat daarin gebeurt. Een ander belangrijk voorbeeld van een humanistische traditie is *black humanism*, die vooral in de Verenigde Staten vecht tegen racisme en *white privilege*. In hun strijd voor sociale rechtvaardigheid sluiten zij aan bij humanistische tradities van emancipatie, empowerment en intersectionaliteit – een traditie die humaniteit vertaalt als waardigheid en respect. Belangrijke voorbeeldfiguren in deze strijd zijn o.a. W.E.B. Du Bois (1868-1963), Hubert H. Harrison (1883-1927), A. Philip Randolph (1889-1979), Carter G. Woodson (1875-1950), en Anthony B. Pinn (*1964). Zij zijn niet alleen belangrijk voor de *black humanism* traditie. De hele humanistische beweging kan op het vlak van sociale rechtvaardigheid leren van deze traditie, bijvoorbeeld als het gaat om het vermijden van de valkuil ‘black lives matter’ te willen reduceren tot ‘all lives matter’ (Pinn 2017).

Epiloog

In deze bijdrage hoop ik te hebben aangetoond hoe zelfstandig oordelen mogelijk is. Dat kan door zelf oordelend betekenisregie te verkrijgen en te behouden in een open betekenisgemeenschap, met en via inspirerende voorbeeldfiguren, dichtbij en (historisch, cultureel) veraf. Hierin is precies het verschil gelegen tussen een open en een gesloten betekenisgemeenschap, oftewel een bubbel. *De bubbel is de hedendaagse grot van Plato*. In een bubbel

praat men oordelen van anderen na; imiteert men, hermeneutisch gesproken, toepassingen van anderen, waardoor men slechts loze meningen produceert.

De betekenisgemeenschap van het zelf oordelen, interpreteren en toepassen is *open*, omdat (1) er altijd meerdere interpretaties mogelijk zijn die, met elkaar in dialoog en debat, in volgende kritische interpretaties verder gebracht kunnen worden; omdat (2) bubbel-overstijgende interpretaties naar andere en nieuwe contexten altijd mogelijk en vaak nodig zijn; en (3) omdat interpretaties per se nooit definitief zijn. Maar een open betekenisgemeenschap is slechts mogelijk als deze weerbaar genoeg is tegen de macht van imitatie, meelopen en napraten. Zij veronderstelt dat de kritische en constructieve dialoog van zelfstandige interpretaties niet verstoord, geblokkeerd of gesaboteerd wordt door de machten van de meerderheid, de mode, de markt, of de mediareuzen – waardoor de open betekenisgemeenschap gesloten zou raken, en in bubbels uiteenvalt.

Ten slotte: hoe krijgt een oordeel gezag? Niet macht maar gezag? Is dat door imiterende herhaling, door het volume van de spreker, door slaafse volgzzaamheid? Of door sociaal weerbare, eigen, betekenis-creatieve toepassing? *That's the question*. In een open betekenisgemeenschap is het gezag van een zelfstandig oordeel principieel bediscussieerbaar, en hangt het af van de houdbaarheid van de door zelfstandig oordelen geconstrueerde betekenis(sen), niet van de gepretendeerde 'feiten' binnen de bubbels, noch van de 'ik-merkende' sentimenteel-subjecten.

Gebruikte literatuur

Duyndam, J. 'Resilience Beyond Mimesis. Humanism, Autonomy, and Exemplary Persons.'

In: *Contesting Religious Identities. Transformations, Disseminations and Mediation*.

Eds. B.E.J.H. Becking, A.J.A.C.M. Korte and L. van Liere. Brill, 2017, p. 175-193.

Duyndam, J. 'Opvoeden tot democratisch burgerschap. Het vermogen tot zelfstandig oordelen.' In: *Van Twaalf tot Achttien* 30 nr. 7, 2020, p. 24-25.

Gadamer, H.-G. *Wahrheit und Methode. Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik*. 1e druk 1960. Mohr, 1975.

Humanistisch Verbond, Beginselverklaring 1973

https://files.humanistischverbond.nl/app/uploads/2018/09/09113701/beginselverklaring_humanistischverbond.pdf (geraadpleegd 23/03/2021)

Pinn, A.B. Humanism and the Challenge of Privilege. *The Humanist.com*, April 18th, 2017

- <https://thehumanist.com/magazine/may-june-2017/features/humanism-challenge-privilege> (geraadpleegd 17/03/2021).
- Platon, 'Des Sokrates Apologie'. In: id. *Werke in acht Bänden, Griechisch und Deutsch*, Zweiter Band. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, p. 56-57.
- Schreijnders, R. *Rudy Kousbroek in de essayistisch-humanistische traditie*. Papieren Tijger, 2017.
- Ungar, M. Ed. *The Social Ecology of Resilience. A Handbook of Theory and Practice*. Springer, 2012.